

da se s teoretske razine obuhvati proliferacija identifikacijskih procesa i subjektivnih pozicija u (post)modernim demokratskim, ili demokraciji tendirajućim, društvima. Logika populizma, koja je za Laclaua intrinzična politici kao takvoj, pruža odgovor na pitanje kako se od heterogene mase zahtjeva, i partikularnih pozicija organiziranih oko tih zahtjeva, dolazi do “popularnih identiteta” kao što su nacionalni, demokratski, (neo)liberalni, socijalistički, ekološko-aktivistički, feministički itd. Određena društvena grupacija nije “homogeni referent”, već je njeno jedinstvo dano tek kroz “artikulaciju heterogenih elemenata” koji su populističko-hegemonijskom operacijom privremeno stabilizirani (148). Time Laclau želi reći da populistički i klasni identiteti nisu tek različite instance kolektivne identifikacije, nego dvije nesumjerljive koncepcije formiranja identiteta kao takvog (141).

U posljednjem poglavlju *Bare Life or Social Indeterminacy?* Laclau kritički preispituje poziciju Giorgija Agambena, naglašavajući nedosljednost u konceptualizaciji odnosa suverenosti i golog života, a na način da “rigidna opozicija” između to dvoje neizbježno uključuje pesimističnu pretpostavku o rastu totalitarne moći države i tendenciji potpune kontrole putem biopolitičke strukturacije društvenog života (213-215). Onome što vidi kao “naivni teleologizam” i “politički nihilizam” Laclau suprotstavlja gledište da je upravo goli život kao onaj život koji je isključen iz života zajednice mjesto konstrukcije hegemonijske opozicije i otpora dominantnom poretku. Ono što je za Agambena (barem kako tvrdi Laclau) mjesto na kojem se nemogućnost političkog (ili “duge pomrčine politike”, kako to Agamben kaže) ostvaru-

je proizvodnjom golog života, za Laclaua je upravo crta konstantne reartikulacije i reaktivacije antagonističkih odnosa konstitutivnih društvu kao takvom. Doduše, Laclauu bi se moglo prigovoriti da je njegova opaska o Agambenovom “nihilizmu” i “teleologizmu” upućena s obzirom na analizu tek dvije (iako centralne) knjige Agambenova opusa – *Homo Sacer: suverena moć i goli život* i *Izvanredno stanje* – dok bi uključivanje u analizu djela poput *La comunità che viene* (*The Coming Community*) ili *Mezzi senza fine. Note sulla politica* (*Means Without End: Notes on Politics*) moglo donekle ublažiti ili promijeniti takav zaključak.

Vedran Jerbić

Fakultet političkih znanosti, Zagreb

Prikaz

Lara J. Nettelfield
i Sarah E. Wagner
Srebrenica nakon genocida

Institut za istoriju, Sarajevo, 2015, 347 str.

Iako je o genocidu u Srebrenici već napisan velik broj znanstvenih knjiga i tekstova te iako su događaji u Srebrenici iz srpnja 1995. godine bili u fokusu brojnih znanstvenih istraživanja, knjiga američkih znanstvenica Lare J. Nettelfield i Sare E. Wagner izdvaja se po svojem fokusu u koji one stavljaju ono što se dogodilo ‘nakon’ samog genocida, kao što govori i sam naslov knjige. Autorice se u ovoj vrlo dobro

istraženoj znanstvenoj studiji bave pitanjima kako zajednice i pojedinci odgovaraju na nasilni konflikt, a posebno na učinke koje genocid ima na društvo u cjelini. Ova knjiga, čiji je prijevod s engleskog jezika nedavno objavio Institut za istoriju iz Sarajeva, nastala je na temelju ranijih istraživanja autorica koja su bila usmjerena na međunarodna kaznena suđenja i identifikaciju nestalih osoba iz Srebrenice. Treba posebno istaknuti da se ova knjiga može pohvaliti interdisciplinarnim pristupom istraživanoj građi, koja se najviše koristi politološkim i antropološkim metodama, ali također jednim dijelom predstavlja i etnografsku studiju jer su same autorice sudjelovale u procesima koje istražuju i o kojima pišu (pritom ih promatrajući) te su se u istraživanju oslanjale na dubinsko i dugoročno promatranje sudionika, ali i na formalne i neformalne razgovore sa širokim spektrom sugovornika.

Kao što same autorice naglašavaju, njih zanima intervencija u poslijeratnom društvu (str. 2), koja može težiti da promijeni, popravi, obnovi i ponovno uspostavi društvene odnose nakon nasilja. Te intervencije, u njihovoj interpretaciji, nisu naprosto vođene nekim vanjskim akterima i faktorima, već su to formalne i neformalne akcije koje proizlaze iz kompleksne i ponekad nejasne veze između politike, prakse i društvenih kretanja (str. 3). Intervencije uključuju mnoštvo različitih aktera, od predstavnika političkih elita do običnih građana, udruženja žrtava i obitelji žrtava, pripadnika dijaspore do međunarodnih kreatora politika.

Autorice smatraju da te intervencije podrazumijevaju različite akcije, kao što je neuspjela inicijativa iz 2007. godine da se Srebrenici dodijeli specijalan status u BiH;

godišnji skupovi dijaspore u St. Louisu u SAD-u na kojima se prikupljaju sredstva pomoći za Srebrenicu ili nastojanja međunarodne zajednice na planu dokumentiranja, parlamentarnih rezolucija i financijske pomoći kroz Razvojni program UN-a (UNDP). U njihovoj interpretaciji sva ta nastojanja predstavljaju dio šire borbe s posljedicama genocida, koja se vodi u različitim okolnostima i različitim sredstvima. Pritom je posebno bitno to što se autorice fokusiraju na sam *proces* interveniranja, odnosno procese obnove života i zajednica, proizvodnje značenja oko genocida te proces obnove društvenih odnosa, a manje na dovršene intervencije, odnosno njihove rezultate.

Analizu intervencija autorice su podijelile u tri dijela, tj. na tri teme: sjećanje i kretanje; ispravljanje nepravde izvan granica BiH; te proizvodnja i subverzija znanja. Prvi dio knjige analizira pokušaje obnove Srebrenice kroz osnivanje Memorijalnog centra Srebrenica-Potočari i povratak stanovništva u njihove prijeratne domove, čime se pokušavaju poništiti demografski rezultati genocida. Autorice analiziraju načine na koje članovi obitelji žrtava i preživjeli genocida nastoje, kroz procese memorijalizacije, uspostaviti i učvrstiti javno pamćenje u fizičkom prostoru i krajoliku samog mjesta na kojem je genocid počinjen. To simboličko zauzimanje javnog prostora nadopunjeno je istraživanjem stvarnog, fizičkog zauzimanja prostora, tj. povratka raseljenih osoba u općinu Srebrenica. Priče o povratku, međutim, otkrivaju jednu širu priču o svakodnevnoj borbi povratnika s ekonomskim i sigurnosnim problemima u zajednici u koju su se odlučili vratiti.

U drugom dijelu knjige autorice se bave načinima na koje je počinjeno nasilje utjecalo na pripadnike bošnjačke dijaspore, prvenstveno u Sjedinjenim Američkim Državama, ali i na zajednicu bosanskih Srba u dijaspori. Autorice istražuju prekooceansku vezu između dijaspore i Srebrenice, a posebno se bave pitanjem dalekosežnih posljedica koje je genocid imao na najveću grupu preživjelih Srebreničana u St. Louisu u državi Missouri. Međutim, nasilje u Srebrenici imalo je odjeka i u drugim gradovima u SAD-u u obliku kršenja imigracijskih zakona od strane bivših pripadnika Vojske Republike Srpske koji su se u tim gradovima naselili nakon rata. Fokusirajući se na tri slučaja, autorice istražuju kako su sudski postupci koji su vođeni pred Međunarodnim kaznenim sudom u Den Hagu omogućili američkim imigracijskim sudovima da procesuiraju i na kraju vrate u BiH bivše pripadnike VRS-a, kojima je zatim suđeno pred lokalnim sudovima u BiH (str. 28).

Treći dio knjige razmatra proizvodnju znanja o događajima u Srebrenici u srpnju 1995. godine, posebno građu koju je generirao Međunarodni kazneni sud za bivšu Jugoslaviju. Autorice analiziraju kako su saznanja o događajima u Srebrenici, koje je tribunal utvrdio u predmetima koje je obrađivao, cirkulirala izvan suda i kako su ušla u diskurs poslijeratnog bosanskog društva. U tom se dijelu autorice posebno bave nastojanjima političkih elita u Republici Srpskoj te u susjednoj Republici Srbiji da se negiraju i poriču počinjeni zločini, pa tako otkrivaju obrazac po kojem su zločini poricani, diskreditirani, preimenovani i opravdavani (str. 29).

Ono što se provlači kao jedna od glavnih tema u ovoj knjizi vremenski je slijed, odnosno definiranje i dekonstruiranje onoga 'nakon' koje se nalazi u naslovu knjige. Autorice zaključuju da je za analizu Srebrenice nakon genocida bitno uočiti da je vremenski slijed reforme i oporavka zajednice nametnut izvana, što zatim stvara pritisak na obitelji žrtava i preživjele da oproste i zaborave. Takvo očekivanje da se taj proces ubrza i da se 'ide naprijed' nije u skladu sa svakodnevnim životima i problemima ljudi koji se pokušavaju suočiti s počinjenim zločinima i vlastitim gubicima. Taj je proces kompleksan i dugotrajan, a ovom se knjigom želi ukazati na to da mnoge intervencije još uvijek traju i nisu dovršene te se želi pružiti priliku preživjelim da se čuje koliko je zapravo ogroman teret koji će oni još dugo vremena nositi. Iz tog je razloga *Srebrenica nakon genocida* važna, korisna i potrebna znanstvena studija koja sva naša dosadašnja saznanja o onome što se dogodilo u Srebrenici za vrijeme rata nadopunjuje i proširuje saznanjima o tome kako izgleda i što sve podrazumijeva ono što je došlo 'nakon' tih nasilnih događaja.

Tamara Banjeglav
Karl-Franzens-Universität Graz,
Austrija